

Extinction Rebellion a Fridays for Future (v ČR od r. 2019). Na evropské úrovni jsme sledovali výrazné posílení zeleného politického hnutí jak v některých volbách na státní úrovni, tak ve volbách do Evropského parlamentu (2019) a do celosvětového dění v přístupu ke změnám klimatu výrazně promluvilo přijetí Pařížské dohody (2015) a nepochybně též zviditelnění mladé environmentální aktivistky Greta Thunbergové.

Kniha také nabízí náhled na způsoby, kterými se klimaskeptici sdružují a organizují. Podle prezentovaných zjištění do této oblasti silně zasahuje jejich politické přesvědčení. Vůči organizacím se totiž vymezují jakožto vůči znaku kolektivismu typickému pro jejich oponenty. Příznačné je, že v době publikování knihy v České republice neexistovala žádná organizace sdružující čistě klimaskeptiky. Jejich individualistická kultura jim ale nebrání účastnit se akcí pořádaných konzervativními a libertariánskými think tanky. Sami klimaskeptici tudíž podle autora zjištění chápou svůj „boj“ jako střet individualistického a kolektivistického světonázoru. Toto zjištění umožňuje vztáhnout komentovanou knihu k širší debatě o různém pojetí společenské odpovědnosti. Právě tak jako v mnoha jiných otázkách i v postojích k odpovědnosti za klimatickou změnu nalézáme snahy o zbavení se odpovědnosti za nakládání s riziky. Prezentované protistrany klimatického hnutí a klimaskeptického kontrahnutí mimo jiné soupeří i o to, zda má být problém adresován institucionálně, tedy zásadními akcemi velkých společenských organizací, či zda mají být případné snahy o řešení problému přenechány individuální morální odpovědnosti. S přihlédnutím k této mé interpretaci je kniha podnětná nejen pro oblast studia sociálních hnutí, ale též pro governmentální studia.

Knihu mohu doporučit i čtenářům mimo akademickou sféru, neboť její přehlednost, provázanost s veřejně známým kontextem a též využití srozumitelného jazyka

z ní činí čtenářsky přívětivý počín a také nástroj porozumění argumentům a strategiím jednoho z extrémů veřejné debaty. Dobré zpracování autorových zjištění je také obhajobou využití kvalitativního výzkumu ke studiu předmětné problematiky. A konečně studentům a výzkumníkům nabízí kniha četné podněty k dalšímu bádání jak na poli klimaskeptického kontrahnutí, tak na poli klimatického hnutí.

Ivan Cuker

Ivan Krastev: *Už je zítřka? Aneb jak pandemie mění Evropu*

Praha, Nakladatelství Karolinum 2020, 56 s.

Útlá kniha bulharského politologa Ivana Krasteva byla vydána v době, kdy řada států fungovala v režimu nouzového stavu a přísných karanténních opatřeních. Byla tedy napsána v čase zásadních omezení běžného každodenního života, kdy se celosvětově nejsledovanější obchodní komoditou staly zdravotnické ochranné pomůcky. Krastev v prvních měsících počátku epidemie přichází s knihou, která v podtitulu nese název *jak pandemie mění Evropu*. Rychlost, s jakou na (nejen) ze sociologického hlediska mimořádnou událost zareagoval, je bezpochyby úctyhodná. „Hlad“ po odpovědích na to, jak pandemie promění současný svět, je možné snadno proměnit ve „vědecký“ kapitál, jak jsme ostatně mohli vidět i na množství lidí z různých oborů, kteří byli na otázky „Co bude následovat?“ v souvislosti s koronavirovou pandemií dotazováni. Zároveň se ale rychlost, s jakou byla kniha napsána, snadno promění v past. Již několik týdnů po jejím vydání je možné sledovat, že některé z úvah, které autor předestírá, svou odezvu v realitě nemají. Ačkoliv rozhodně není možné tvrdit, že můžeme v tuto chvíli psát završený příběh pandemie COVID-19 v Evropě, ukončení nouzového stavu a rozvolňování

opatření spojených s pandemií ukazují, že minimálně v Evropě „Zítřa“, o kterém Krastev píše, nepřináší tak zásadní proměnu stávajícího společenského uspořádání, jaká se v „prorocstvích“ o dopadu pandemie často objevovala. Krastev o tomto „Zítřku“ píše v době, kdy „Dnešek“ téměř ještě neuviděl ani východ slunce. Těto skutečnosti si je vědom a jeho esej tak představuje spíše souhrn dílčích úvah a otázek do budoucna než seznam jasných odpovědí na to, co pandemie Evropě přinese. Dovolím si proto i já pojmut tuto recenzi eklekticky jako diskusi jeho dílčích postřehů i jako úvahu nad obecným smyslem podobných esejí.

Pokud je možné v knize najít červenou nit, která by jednotlivé kapitoly spojovala, pak je to pravděpodobně povzdech nad koncem globalizace v podobě, v jaké jsme ji znali. Pandemie COVID-19 s sebou podle Krasteva přináší mimo jiné „konec liberálního světa zrozeného z pádu Berlínské zdi“ (s. 15). Mezi řádky je však možné číst, že globalizaci Krastev chápe primárně jako pohyb lidí a zboží mezi státy, což je definice poměrně omezená. Je si přitom vědom, že COVID-19 „nakazil svět kosmopolitismem“ (s. 55). Lidé, často nedobrovolně uzavření ve svých domácnostech, v tomto období prožívali podobné obavy, využívali podobné nástroje k online komunikaci, sdíleli své pocity na sociálních sítích, sledovali vývoj v ostatních zemích bez ohledu na to, v jakém koutu Evropy se právě nacházeli. Stejnou měrou ale podle Krasteva pandemie „státy obrátila proti globalizaci“ (s. 55). Důkazem budiž promptní uzavírání hranic či diskuse nad potřebou národní soběstačnosti v oblasti potravin a zdravotnického materiálu. Globalizace, jak jsme ji znali, podle Krasteva končí a svět zachvátí „pandemie nostalgie“ (s. 15) po nenávratně zmizelé době, kdy lidé mohli bez obav cestovat a bavit se. Ponechme stranou, zda pandemie skutečně tak zásadně ovlivní vzorce zábavy a cestování, a zamysleme se nad tím, co je ona „globalizace, jak jsme ji

znali“ a zda je možné „obrátit se“ proti ní. Zásadní role sdílení informací o průběhu nemoci a dopadů zaváděných opatření, ještě silnější časoprostorová „kompresa“, kdy se ve virtuálním prostředí v jeden moment scházeli lidé ze svých domácích pracoven, ukazuje, že svět se neuzavřel do svých lokálních hranic. Je bezpochyby pravda, že v období krize národní soběstačnost vítězila nad společným zájmem (což nejviditelněji ilustruje nakládání se zdravotnickým materiálem, jehož vývoz byl v mnoha evropských zemích okamžitě omezen). Krastev se domnívá, že tato zkušenost s sebou nese i zpochybnění základů Evropské unie jako „levobočka globalizace“ zrozeného z idey, že „nejspolehlivější zdroj bezpečnosti a prosperity je provázanost“ (s. 21). Zde se však opět vrací jedna ze slabin knihy. Zatímco v počátcích epidemie skutečně Evropská unie zásadně nevstupovala do řešení situace v jednotlivých zemích, které se epidemiologickou situací zásadně lišily, s výhledem na „Zítřek“, o kterém Krastev mluví, se již formuluje společná strategie při vývoji a zajištění potenciální vakcíny a především bezprecedentní plán hospodářské obnovy Unie. A je vůbec možné „ukončit globalizaci“, jak jsme ji znali, když jeden z jejích nejzásadnějších efektů – klimatické změny a environmentální problémy – nelze jednoduše uzavřít do národních hranic nebo jim čelit bez vzájemné provázanosti?

Značná část knihy je věnována úvahám nad dopady pandemie na demokracii a vzestup populismu v Evropě. Globální reakce na pandemii v řadě ohledů v některých momentech rozostřila hranice mezi různými typy režimů. Demokratické země i ty vedené vládami s autoritářskými tendencemi vykazovaly podobnou ochotu (alespoň dočasně) vstupovat do soukromí a omezovat běžný život občanů. Zavedení nouzového stavu není podle Krasteva známkou krize demokracie, je ale faktorem, který přispívá k vytlačování liberálních postojů na okraj společenských debat.

Výjimečnost a vypjatost nouzového stavu posiluje pozici obou krajních pólů zastánců/kritiků silné role stále. Mobilizuje na jednu stranu proud libertariánů, kteří se staví proti jakýmkoliv omezením, a na druhou stranu stoupenců suverenity, kteří po silnější ruce národního státu jako jediného garanta bezpečí naopak volají. Liberálové jsou podle Krasteva v kontextu těchto debat vytlačováni na okraj. Za největší nebezpečí pro liberální demokracii v Evropě přitom považuje riziko, že COVID-19 bude lidem držet mimo veřejná prostranství několik měsíců až let. Dá tak vymizet pocitu sounáležitosti, který vzniká v rámci masových akcí, během nichž lidé mohou svobodně vyjadřovat svou nespokojenost. Demokracie podle Krasteva vzniká právě z těchto pocitů davové sounáležitosti a nemůže tak spolehlivě fungovat, pokud lidé mají být uzavřeni ve svých domovech. Společenské události, kterých jsme byli (a stále jsme) svědky v době stále probíhající pandemie, nicméně naznačují, že tyto obavy byly liché. V USA, které v době psaní tohoto textu patří k zemím s největším podílem nakažených, probíhají od května masové protesty upozorňující na rasové nerovnosti. V Bělorusku v srpnu propukly demonstrace požadující změnu režimu. Ačkoliv se tyto události odehrávají mimo Evropu, o níž Krastev primárně píše, zdá se, že svět ani v době pandemie nečelí „ztrátě rozrušených davů“ (s. 42).

Krastev je poměrně opatrný při předvídání politických důsledků pandemie koronaviru. Zavedení nouzového stavu podle něj omezilo touhu lidí po autoritářštější vládě. Prožitek dočasného omezení svobod a občanských práv podle něj povede spíše k odmítnutí těchto tendencí. Pandemie COVID-19 je doprovázena strachem, který představuje emoci, již autoritářské režimy i populisté rádi využívají. Jak ale poznamenává Krastev, autoritáři sice ovládají politiku strachu, ale „nejraději mají krize, které vytvořili sami, anebo alespoň ty, pro jejichž zvládnutí jsou vybaveni“ (s. 36). Není

tak překvapivé, že to byli právě čelní představitelé autoritářských režimů, jež samotnou existenci pandemie nejčastěji popírali. V případě potenciálního posilování populistických tendencí v Evropě je Krastev ve svém hodnocení zdrženlivější. Strach vynáší k moci populisty. Podle Krasteva je to ale především úzkost, definovaná jako nezaostřená obava o budoucnost, jež představuje hybnou sílu podpory pravicového populismu. Pandemie s sebou přinesla strach ve formě bezprostřední reakce na jasně specifikované nebezpečí. Lidé soužení strachem, podle Krasteva, „nehledají někoho, kdo by vyjádřil jejich frustraci, ale obrací se k těm, kdo je ochrání a kdo disponují vědomostmi“ (s. 37–38). Díky tomu tak pandemie, podle autora, změnila i postoj veřejnosti k odborníkům. V momentě, kdy bezprostřední nebezpečí pomine a nastoupí spíše krize ekonomická, pocity zloby a úzkosti se vrátí v plné síle a s nimi i podpora těch, již je umí v politickém klání využít (s. 37). Uplynulé měsíce skutečně potvrdily poptávku veřejnosti po těch, co vědomostmi disponují. Zároveň ale ukázaly, že sama představa toho, co ony „vědomosti“ jsou a kdo je jejich nositelem či nositelkou, je poměrně vágně definovaná.

Knize Ivana Krasteva nelze upřít čtivost a otevřenost širokému okruhu čtenářstva. Své postřehy autor předkládá poutavým stylem, který má potenciál oslovit publikum hledající odpovědi na to, jaké bude ono „Zítř“. Odpovídat na poptávku po interpretaci toho, jak pandemie mění Evropu, je lákavá. Sociální vědci a vědkyně mají právem pocit, že jsme svědky zásadní společenské události a hlasy sociálních věd by při její interpretaci a pomoci s řešením měly být slyšet. Krastev se snaží jít o krok dál ve své někdy více, někdy méně viditelné snaze předvídat efekty, které pandemii budou následovat. Zdá se ale, že se sám nemůže rozhodnout, zda pandemie představuje jen drobný akcelerační změn, které mají hlubší kořeny, a v dlouhodobém horizontu tak není událostí, jež by výrazně mě-

nila tok společenských změn, nebo zda se jedná o zásadní zlom, který by umožnil vyprávět „velký příběh“ o proměně (evropské) společnosti. Lavírování mezi těmito póly (příčemž kniha, alespoň podle mého čtení, směřuje spíše k prvnímu z nich) je dáno pravděpodobně i rychlostí, s jakou kniha vznikla. Pro mě jako pro čtenářku byla přitom nejautentičtější a nejzajímavější v momentech, kdy autor rozebírá počátky pandemie – např. v kapitole popisující explozi „nacionalismu zaměřeného na veřejné zdraví s převrácenou xenofobií“, v jehož rámci se cizincem stává ten, kdo tu není, bez ohledu na jeho pas. Spoluobčané vracející se ze zemí zamořených koronavirem (např. z lyžařské dovolené v Itálii) byli stejně nevítaní jako faktičtí či imaginární migranti v době uprchlické krize (s. 25–27).

V úvodní pasáži své eseje se Krastev zamýšlí nad tím, proč dominantní narativ evropské historie téměř opomíjí události spojené s epidemií španělské chřipky. Současný vývoj pandemie COVID-19 naznačuje, že v případech španělské chřipky se jednalo o epidemii nesrovnatelně závažnější. Nemoc podle citovaných údajů během dvou let zabila na 50 až 100 miliónů lidí. Měřeno počtem mrtvých se stala událostí pětikrát tragičtější než první světová válka. Ve výčtu nejtragičtějších událostí minulého století však v našich představách povětšinou nefiguruje a není jí věnována ani srovnatelná pozornost. „Jak je možné, že pandemie, která zabila minimálně pětikrát tolik lidí, než kolik jich zemřelo v první světové válce, si vysloužila dvěstěkrát méně knih?“ ptá se Krastev (s. 11) a odpovídá mimo jiné odkazem na to, že je obtížné z pandemie udělat dobrý příběh (s. 12). V jeho knize je přitom patrná snaha podobný „dobrý“ příběh vytvořit i za cenu toho, že část zápletky je nejasná a část je potřeba si domýšlet.

Jaroslava Hasmanová Marhánková

Steve Bruce: *Secular Beats Spiritual: The Westernization of the Easternization of the West*

Oxford, Oxford University Press 2017, 199 s.

Steve Bruce je britský sociolog náboženství, zastánce sekularizace na makro- i mikroúrovni a kritik teorie racionální volby. Ve své poslední publikaci *Secular Beats Spiritual* navazuje na svou předchozí knihu, v níž se věnoval úpadku tradičních křesťanských církví (*Secularization: In Defence of an Unfashionable Theory*. Oxford University Press 2011), a zajímá se o to, zdali existence tzv. „současné spirituality“, kterou – aniž by to zdůvodnil – spojuje primárně s hnutím Nového věku, problematizuje platnost sekularizační teze (s. x). Bruce přitom dospívá k závěru, že ačkoliv Západ od šedesátých let 20. století přejímá některé myšlenky a praktiky východních náboženství, přebírá je sekulárně a takovým způsobem, že jejich přítomnost na Západě nepopírá sekularizační tezi jako takovou. Bruce k takovému závěru dochází na základě analýzy situace ve Velké Británii, aniž by vysvětlil, proč a jak je Velká Británie reprezentativním „obrazem Západu“, a selektivní je rovněž ve výběru příkladů a badatelů, na nichž staví. Rovněž je na škodu, že se Bruce nevymezuje vůči Woulteru Hanegraaffovi, jenž již v roce 1996 argumentoval, že východní myšlenky a koncepty jsou v hnutí Nového věku přejímány tak, aby zapadly do sekulárního západního rámce (*New Age Religion and Western Culture*. State University of New York Press 1997).

Přestože Bruceova kniha působí jednotným dojmem a jeho argumentace zapadá do kontextu dalších jeho publikací, nelze již v počátku recenze nezmínit několik argumentačních inkonzistencí, které jsou v rozporu s intencemi knihy a deklarovanou metodologií. Inkonzistence se projevují již v první, úvodní kapitole, v níž definuje termíny, se kterými později pracuje. Základem Bruceova výzkumu je rozlišení mezi